

ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ ТА АРМІЇ УНР ПЕРШОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ В БОЯХ ЗА АНАНЬІВ, БАЛТУ І БІРЗУЛУ НАВЕСНІ 1920 РОКУ

Сергій БОГАН,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства Одеської державної
академії будівництва і архітектури

Боган Сергій. *Взаємодія українських повстанців та Армії УНР Першого Зимового походу в боях за Ананьїв, Балту і Бірзулу навесні 1920 року.*

У статті автор висвітлює воєнні дії, у яких брали участь війська Армії УНР, що перебували у Першому Зимовому поході та українські повстанські загони проти більшовицьких військ на Одещині навесні 1920 року

Ключові слова: Армія УНР, повстанські загони, Червона Армія, наступ.

Боган Сергей. *Взаимодействие украинских повстанцев и Армии УН Первого Зимнего похода в боях за Ананьев, Балту и Бирзулу весной 1920 года.*

В статье автор освещает военные действия войск Армии УНР, находящиеся в Первом Зимнем походе, и украинских повстанческих отрядов против большевистских войск на Одещине весной 1920 года.

Ключевые слова: Армия УНР, повстанческие отряды, Красная Армия, наступление.

Bohan Serhiy. *Odessa offensive. Ananiev, Balta, Birzula battles (spring 1920).*

In the presented article an author investigates the Ukrainian Army history in the period of the First Winter campaign (1919-1920). In this article also describe the military activity and battle of the Ukrainian Army, insurrectional detachments and Red Army in Odessa province during the period of spring 1920.

Key words: Ukrainian Army, insurrectional detachments, Red Army, battle.

Вивчення раніше замовчуваних сторінок української історії, зокрема історії національно-визвольної боротьби українського народу проти більшовицького поневолення 1917-1920 років, має особливу наукову актуальність і неабияке суспільно-політичне значення. Недостатньо вивченою сторінкою періоду визвольних змагань є події Другого Зимового походу армії УНР та і селянського повстанського руху, що сприяв успішним діям регулярних українських військ на південному заході України навесні 1920 року.

Час повстання був прискорений приїздом до Тирасполя 30-и більшовицьких урядовців, що мали зайняти всі найважливіші посади у повіті [1, 88]. 6 квітня 1920 року. 1-й Чорноморський полк виступив проти більшовицької влади та швидко оволодів Тирасполем [2, 52]. Йому на допомогу прибув кінний галицький ескадрон з кінної бригади Української Галицької Армії, і до повстанців приєдналися німецькі колоністи, які взяли під контроль станцію Затишся [2, 52]. Представників влади арештовували і розстрілювали [3, арк. 126]. Декого з них втопили у Дністрі (можливо, вони самі топилися, рятуючись від повстанців). У Тирасполі комуністична влада була повалена; галицька бригада пішла на з'єднання з іншими військами УГА, а Чорноморський полк під командуванням полковників Й. Пшонника, К. Здобудьволі та О. Галкіна рушив до повітового центру Ананьєв, де також готувалося повстання проти більшовиків [1, 88].

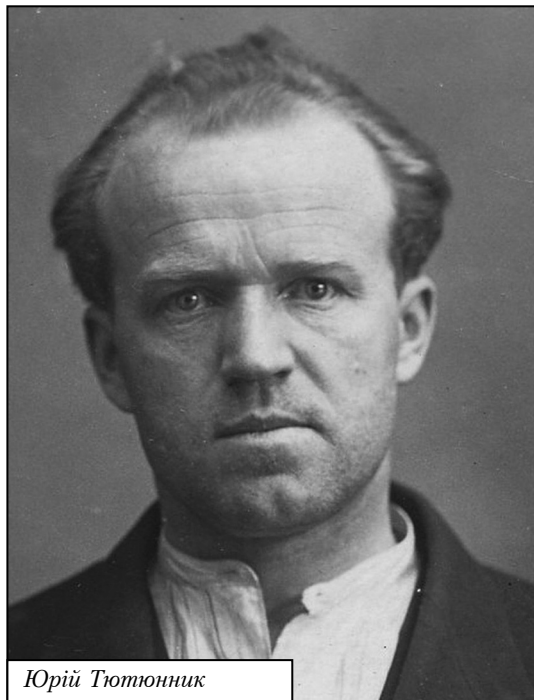
У ці ж дні, в Ананьєвському повіті місцевими селянами були пошкоджені залізничні шляхи та телеграфні проводи на залізничній ділянці Голта-Бірзула [3, арк. 113]. Приборкати диверсантів було наказано галицьким підрозділам, але галичани відмовились від каральної акції, послаючись на небажання псувати стосунки з місцевим населенням [3, арк. 113].

У березні 1920 року сотник Армії УНР Амінов zorganizував велику антикомуністичну підпільну організацію у селах Липецьке, Байтали, Селіванівка та Гандрабури [2, 52].

Михайло Омелянович-Павленко

За оцінкою генерала М. Омеляновича-Павленка «повстанців було сила – до 5000, але вони були зле озброєні» [5, 372]. Озброєні в основному косами, вилами, сокирами та граблями селяни цих сіл повстали і за допомогою Чорноморського полку 16 квітня 1920 року оволоділи повітовим центром Ананьїв [3, арк. 160]. Повсталими селянами та Чорноморським полком, що на той момент мав у своєму складі близько 350 піхотинців та 90 вершників [5, 372] було захоплено: автомобіль, 2 кулемети та велику кількість гвинтівок і набоїв [3, арк. 160]. Полковник Й. Пшонник своїм наказом № 1 призначив сотника Амінова начальником гарнізону міста Ананьїва і віддав розпорядження про негайне скликання повітового з'їзду селян та робітників [3, арк. 160]. Всі більшовицькі державні та громадські установи (за винятком профспілкових) скасовувались. Оголошувалась вільна торгівля майже всім продуктам і товарам. Однак продаж спиртних напоїв не заборонявся [3, арк. 160]. Й. Пшонник також розпорядився почати реєстрацію радянських працівників, мілі-

Юрій Тютюнник

ціонерів, коней, сідел, фуражу [3, арк. 160]. Військовим комендантом Ананьєва було призначено старшину Дубиновського (його військове звання невідоме). Дубиновський розпорядився зареєструвати усіх старшин, чиновників, лікарів і підтримав постанову громадських зборів Свято-Троїцької волості, яка закликала громадян «стати на захист Української Народної Республіки і мобілізувати всіх юнаків 1899-1900 років народження» [4, арк. 160].

Повстання було підтримане селянами усіх волостей повіту. Всі волості довкола Ананьєва сформували повстанські загони та вислали їх на підмогу [3, арк. 160]. Після завершення повстання у Ананьївському повіті надіслані у волості інструктори губкомун КП(б)У з'ясували на місцях, що «багато членів комосередків були вбиті, оскільки у кожному селі була петлюрівська підпільна організація, яка видавала комуністів» [4, арк. 206].

Частина червоної залоги Ананьєва відійшла до залізничної станції Жеребкове, де

зайняла оборону. На придушення повстання в Ананьіві рушив червоний Балтський полк ВОХР, який спалив села Селиванівку, Онуфрієвку, Пасіцели, Байтали та Липецьке [4, 19], які перебувають в адміністративних межах Ананьївського, Балтського і Котовського районів Одеської області. В селі Липецьке осередком опору червоним бійцям стала сільська церква. Озброєні селяни на чолі з невідомим священиком зайняли оборону в храмі і стали відстрілюватись. У перестрілці було вбито 21-го червоноармійця. Доля повстанців та священика невідома.

Оволодіти Ананьївом червоним не вдалося. На думку Б. Козельського, повстанці під проводом Й. Пшонника та Амінова в Ананьіві утримались через непогодженість дій червоних частин, які були надіслані на придушення повстання. Автор стверджує, що «замість того, щоб спільно вдарити по банді, кожна частина виступала сама, даючи повстанцям можливість відбиватись від кожного загону нарізно» [2, 52].

У цей час на територію Балтського повіту Одеської губернії вступили частини Армії УНР, що перебували у Другому Зимовому поході під командуванням генерала М. Омеляновича-Павленка. Перед цим українські війська оволоділи Вознесенськом. У Вознесенську більшовики зазнали особливо великих втрат, оскільки там в цей час відбувався повітовий з'їзд комуністичної партії. Дізнавшись від селян-біженців про становище в районі Ананьєва, 3-ій кінний полк кінної бригади Запорізького корпусу на чолі з полковником О. Вишнівським (за власною ініціативою) рушив на допомогу повстанцям. Повстанці та кіннота О. Вишнівського контратакували червоні війська і розгромили Балтський охоронний полк [4, 20]. По досягненні цього успіху повстанці оволоділи Онуфрієвкою і Байталами. Вони також атакували станцію Жеребкове, але їхні атаки були відбиті червоними. На допомогу повстанцям прибули ще 400 вояків з 2-а гарматами. Вони повели наступ на Жеребкове та розгромили червоних. У бою загину-

ли 220 червоноармійців, в тому числі 31 комуніст [6, 146].

20 квітня 1920 року командуванню 41-ої червоної стрілецької дивізії було наказано організувати в районі Бірзули (нині – Котовськ) міцний «кулак», для того, щоб зупинити «банди Тютюнника». В районі Балти та Ананьїва червоні зосередили до 3000 бійців і командирів. З підслуханої штабом Київської дивізії Ю. Тютюнника телефонної розмови червоних командирів Фіалковського і Стойкіна стало відомо, що зі сходу на Ананьїв наступав червоний відділ під командуванням Михайлова (при підтримці бронепотягу «Ураган»), а з боку станції Мардарівка – 121-а червона стрілецька бригада і комуністичний загін під командуванням Якимовича (при підтримці бронепотягів «Червоний селянин» і «Коршун»). Під селом Пасіцели це угруповання вело вперті бої з повстанцями, які відчували гостру нестачу набоїв [5, 372].

21 квітня генерал М. Омелянович-Павленко віддав наказ одночасно захопити Балту і Бірзулу. Виконання цього завдання було покладене на Київську дивізію Ю. Тютюнника та повстанське з'єднання С. Заболотного. Частини Ю. Тютюнника та С. Заболотного 23 квітня оволоділи Бірзулою і Балтою. В Балті до них долучилась технічна галицька сотня (170 чоловік), яку червоні безуспішно намагались роззброїти. Під час бою в місті виникла пожежа. Воїни Армії УНР під керівництвом коменданта Балти підполковника Добротворського локалізували пожежу і рятували майно місцевого єврейського населення. Також українські військовослужбовці провели в Балті розстріли мародерів [8, 69]. Саме в Бірзулі була захоплена таємна інструкція Л. Троцького [9, 34]. За словами В. Совенка, «добута інструкція послужила політпрацівникам дуже цінним контрагітаційним матеріалом, що достатньо було прочитати, як чути було що сипалися прокляття на голови комуністам» [4, 16].

23 квітня з боку станції Мардарівка на Ананьїв повело наступ червоне військове

угруповання, яке складалося з караульного батальйону військового коменданта Одеси та інших частин загальною кількістю 700 піхотинців, 200 вершників з 3-а гарматами, великою кількістю кулеметів у супроводі автопанцерників і мотоциклістів. Ананьєвські повстанці і воїни Армії УНР зустріли вогнем і контратакували противника, відкинувши його на 15 кілометрів. Червоні залишили на полі бою дві гармати. Було взято в полон 27 червоноармійців [4, 20].

25 квітня 1920 року червоні війська повели наступ на Балту. Дивізія Ю. Тютюнника відійшла у район сіл Сінна, Козацьке і Кринички. Захищати Балту залишились повстанці С. Заболотного, яких нараховувалось близько 1000 бійців [4, 20]. Вони зав'язали бої з червоними військами. Повстанці та 5-ий піхотний і 3-ій кінний полки перейшли у контрнатуп і відкинули червоних у напрямку станції Борщі (нині село – в межах Котовського району Одеської області). Повстанці та воїни Армії УНР захопили 2 гармати, 3 кулемети та велику кількість набоїв. Тим часом кінний полк Чорних Запорожців і Чорноморський полк (у складі військового з'єднання Армії УНР М. Омеляновича-Павленка його стали називати «Чорноморський партизанський полк») завдали ударів по відступаючих червоних частинах [4, 20]. Червоні війська різними напрямками відійшли до станції Бірзула і Слобідка. Ініціатива знову перейшла до рук Армії УНР та повстанців. Захопивши Ананьїв і Балту, українські війська позбавили 14-у червону Армію, що діяла на вінницькому напрямі, можливості використати найважливіші магістралі Жмеринка-Одеса і Бірзула-Знаменка [10, 51].

26 квітня у селі Познанка у 20-и кілометрах на схід від Балти (нині село – в межах Любашівського району Одеської області) відбулась нарада командирів військових частин Армії УНР і повстанських отаманів [7, 65] для обговорення плану подальших дій. Генерал Ю. Тютюнник згадував: «Одеса, Миколаїв, Херсон тягли нас на південь. Опанування узбережжям Чорного моря

розкривало перед нами широкі політичні перспективи і давало великі економічні вигоди. Всі дані промовляли за те, що захопити Південь не буде важко для нас. Правда був ризик, що росіяни намагатимуться скинути нас у море, але де не було ризику?» [7, 65].

Під час наради надійшла звістка про виступ галичан, яких, за висловом Ю. Тютюнника, «треба було рятувати» [7, 65]. З 28 по 30 квітня 1920 року угруповання Армії УНР зосередилося в районі Балта-Ольгопіль-Пісчана-Саврань. Пізніше війська вийшли за межі Одеської губернії. Вояк полку Чорних запорожців згадував: «...всі мріяли, як за три тижні крокуватимуть вулицями Одеси, як відкинуть ворога за Дніпро. Хоч і обжилися в селі козаки, зазнайомилися з дівчатами, а все-таки серце козацьке рвалося вперед і готове було промінати дівчину на Одесу. Одного вечора під час спільної молитви зі штабу прибіг вістовий і подав командирі наказ. Зміст його був такий: як смеркне, тихо, без гамору вирушати в напрямку села Дзигівка. Козаки були приголомшені: адже Дзигівка в протилежному від Одеси напрямку. Упало серце козацьке: от тобі й

Одеса!» [11, 54] Полк Чорних Запорожців разом з повстанцями, які в той час оперативно підлягали командуванню цього полку, зруйнували залізничний шлях. Після здійснення цієї операції повстанців знову очолив полковник Й. Пшонник. 29 квітня 1920 року повстанці полковника Й. Пшонника і отамана С. Заболотного ще утримували Ананьїв і Балту.

В «Доповіді про боротьбу радянської міліції з бандитизмом в Одеській губернії за лютий-червень 1920 року» зазначено, що «надісланий з Одеси загін міліції на шляху до Ананьїва вступив у бій з бандою, але завдяки чисельній перевазі останньої був розбитий, причому частина потрапила до полону, а частина повернулася до Одеси. В бою було вбито начальника загону Валеріанова» [12, 410].

Проте з початком травня Ананьєв і Балта знову опинилися під владою більшовиків. Регулярні частини армії УНР були перекинуті для спільного українсько-польського походу на Київ. Бойові ж дії повстанців в районі Ананьєва і Балти ще тривалий час не припинялися.

ДЖЕРЕЛА

1. Мазепа І. Огнева проба. – Прага, Колос, 1941. – 96 с.
2. Козельський Б. В. Шляхом зрадництва і авантюри. Петлюрівське повстанство. – Х., Державне видавництво України, 1927. – 148 с.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) Ф.1. – «ЦК КП(б)У». – Оп.20. – Спр.195. – «Зведення інформаційного відділу ЦК КП(б)У, губкомів КП(б)У для членів ЦК КП(б)У, (березень – липень 1920 р.)». – 295 арк.
4. Доценко О. Зимовий похід. – Варшава, Б/в, 1932. – 240 с.
5. Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма. – К.: Планета людей, 2002. – 459 с.
6. Історія міст і сіл УРСР. – В 26 томах. – Одеська область / Редкол.: Гладка В. (відп. ред.) та ін. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1969. – 910 с.
7. Тютюнник Ю. Зимовий похід 1919-1920 рр. – 2-е вид. – Нью-Йорк, Видавництво Чарторийських, 1966. – 99 с.
8. Подкур Р. Ю. За повідомленням радянських спецслужб. – К.: Рідний край, 2000. – 230 с.
9. Стахів М. Третя Радянська республіка в Україні. – Нью-Йорк: Народна воля, 1968. – 244 с.
10. Ейдман Р., Какурін Н. Громадянська війна на Україні. – Х.: Державне видавництво України, 1928. – 71 с.
11. Завальнюк К. В., Борсуковський С. М. Незламні. Ямпільці в обороні державності: 1917-1925 рр. – Вінниця, 2009.
12. В огне гражданской войны. Сборник документов и материалов / Ред. Коваленко К. С. – Одесса, Книжное издательство, 1962. – 503 с.